

БЕРЕСТЕЧКО В ПАРИЖІ

Михайло Степаненко
канд. мистецтвознавства,
професор,
завідувач кафедри
Національної музичної
академії України,
голова Національної спілки
композиторів України
в 1992—2005 рр.,
м. Київ

У 1700 р. в Кельні були опубліковані “Мемуари месьє *Шарля де Баатца* сеньйора *Д’артаньяна*, капітан-лейтенанта першої роти мушкетерів короля”, які стали документальною основою для всесвітньовідомого роману *Александра Дюма* “Три мушкетери”.

Серед багатьох зафіксованих у “Мемуарах” подій (до речі, значно відмінних від подій, описаних у романі) є досить цікава розповідь про перебування в Парижі однієї з головних дійових осіб українсько-польської війни середини XVII ст., а саме — короля Польщі *Яна II Казимира* (1609—1672).

I

Почнемо цитатою з мемуарів: “*Казимир*, король Польщі з дому Палатин, зрікся корони так само, як і королева Швеції. Вони до цього були примушені, хоча й намагались зробити собі честь цим зреченням... Перед тим, як стати королем, він був єзуїтом, потім кардиналом, а ці дві іпостасі не такі вже й протилежні сану короля, тому що бути єзуїтом або кардиналом означає, звичайно, бути переповненим пихою, а часто й схильністю до різноманітних інтриг... *Казимир*, увірувавши, що *дім Конде* йому зобов’язаний за його попередні послуги цьому дому, звернувся до месьє принца з проханням надати йому захисток у Франції. *Принц де Конде*... домігся від короля не тільки того, про що просив його *Казимир*, а ще й двох значних абатств для нього, зокрема й такого як *Сен-Жермен-де-Пре*, що давало не менше 80 тисяч ліврів ренти на рік”.

У 1668 році, після зречення від польської корони, *Казимир* переїхав до Парижа, де й помер на початку 1672 року. Похований він був в абатстві Сен-Жермен-де-Пре в самому центрі французької столиці. Саме це поховання і буде однією з тем пропонуваного дослідження.

II

Після смерті **Казимира** в каплиці абатства, де відбулось його поховання, звели надгробок у вигляді скульптурної композиції, яка складалася з пам'ятника королю та металевого барельєфа зі зображенням битви між козаками і поляками під Берестечком. По обидва боки барельєфа розташовані мармурові стели з текстом панегіричної епітафії **Казимирові**. Наводимо цей текст у перекладі з латини: *“Дарунок божественним тіням. Вічній пам'яті короля Казимира. Після всіх щаблів слави і здійснених героїчних звершень нехай навіки спочине тут шляхетний Йоганн-Казимир — король Полонії та Швеції”*.

Наймолодший з родини **Вазатенсів** могутньої династії **Ягелонів**, він був високоосвіченим, хоробрим, благочестивим. Знав мови багатьох народів, у битвах перемагав, доля була до нього прихильною.

У сімнадцяти боях і сутичках з ворогами здобув перемогу: підкорив московитів, шведів, бранденбуржців, татар, козаків та інших заколотників. Усі двадцять років свого правління був милостивим і поблажливим батьком для підданих і всі двадцять років був творцем своєї долі. Він відзначався хоробрістю і ширим благочестям, завзятіше служив Небу, ніж Землі.

Був покровителем і захисником монастирів і лікарень Варшави. Його діти народжувались у законному шлюбі. На жаль, усі вони померли. Сам ще не був великим, коли помер старший син, без молодшого ж його славетний рід урвався.

Щоб його не вважали королем, який не шанує Бога Христа, ним у Литві були зруйновані святині кальвіністів, а їхніх спільників вигнано.

Сенат Полонії повернув до католицької віри аварійські секти, упорядкував церковні общини, щоб вони дотримувалися законів, які король проголосив “правом народів”. За його благочестиві дії Папа **Александр VII** надав **Казимирові** священне ім'я “Правовірний”.

Своїми подвигами він досяг найвищої слави, але після всіх звершень вирішив 1668 року відмовитись від престолу. Сльози прощання текли по обличчю короля. Він оплакував долю свого батька, який наприкінці життя був відсторонений від влади. Таким віщим було почуте пророцтво.

Він залишився в пам'яті живих не так своїми перемогами в битвах, як повагою і любов'ю до Вітчизни.

Як абат він правив службу з натхненням, його королівське серце стало для ченців свяतिною.

Помер король від ран на 17-й день січневих календ у 1672 році. В заповіті сказано, що *“могильний притулок йому збудують Мойри”*.

Автором цієї надзвичайно цікавої латиномовної епітафії був чернець абатства **Дельфо**. Щодо творців статуї короля та барельєфа, то ними були відповідно скульптори **Сієр де Марсі** та **Жан Тібо** — фахівці найвищого класу. Фінансування робіт забезпечували найближчі родичі **Яна-Казимира** — **Анна Гонзаго** та герцог **д'Енгієн**.

III

А тепер повернімось на двадцять чотири роки назад у незабутній 1648 рік. Незабутній для **Яна-Казимира**, тому що саме цього року його було обрано королем Польщі. Але цей рік незабутній також і для України — почалось козацьке повстання під проводом **Богдана Хмельницького** задля визволення українських земель від польсько-шляхетського панування.

Слід зазначити, що попередником **Яна II Казимира** на польському престолі був його рідний брат **Владислав IV Ваза** (1595—1648), який намагався залагоджувати конфлікти між православними і католиками, уникати загострення міжнародних суперечностей у Речі Посполитій.

У зв'язку з цим цікавою сторінкою історії є його взаємини з **Богданом Хмельницьким**. Саме за сприяння **Владислава** 1644 р. відбулися перемовини **Богдана Хмельницького** з французьким послом при варшавському дворі графом **де Брежі** щодо запрошення запорозьких козаків на французьку службу. У вересні 1644 р. він сповістив першого міністра Франції кардинала **Мазаріні**, що *“у запорожців є нині дуже здібний полководець Хмельницький, його тут при дворі поважають, я бачтимуся з ним”*. Ще через місяць **де Брежі** повідомляє: *“Цими днями був у Варшаві один зі старшин козацької нації, полковник Хмельницький, про якого я писав Вашій емінінції. Він був у мене, я мав з ним дві розмови. Це людина освічена, розумна, сильна в латинській мові. Що стосується служби козаків у його величності¹, то, якщо війни з турками не буде, Хмельницький готовий допомогти мені в цій справі”*.

У квітні 1645 р. **Б. Хмельницький** прибув до Франції, де вів перемовини з місцевим командуванням

щодо запрошення на французьку службу 2500 запорозьких козаків. Як окремий підрозділ козаки брали участь в облозі та штурмі Дюнкерка на чолі з герцогом *д'Енгієном* (який після смерті батька 1646 року став носити титул принца *Конде*). Тому не дивно, що в 1655 р. під час зустрічі з французьким агентом, який приїхав до України, *Хмельницький* з приємністю згадував дні, що їх провів у Франції, розпитував про принца *Конде* як про “свого старого вождя”.

На відміну від короля *Владислава IV*, який вважався мудрим політиком, *Ян-Казимир* мав погану репутацію “як чоловік безголовий, ні до чого не здатний, в учинках своїх необчислений, по теперішньому кажучи — справжній психопат”². Але в багатьох польських магнатів була надія, що іменем такого нездалого короля можна буде правити далеко легше, “ніж іменем його серйозного, ділового брата, що мав репутацію чоловіка дуже ощадного, рахункового й доброго господаря”³.

IV

Незважаючи на те, що 1648 р. запорозьке козацтво на виборах короля Польщі підтримало кандидатуру *Яна II Казимира*, покладаючись на його обіцянки рахуватись як із соціальними, так і з релігійними прагненнями українського суспільства, сподівання ці виявились марними⁴.

Подальші події показали, що справжньою метою польської влади в особі *Яна II Казимира* та його оточення (в першу чергу, впливових магнатів та верхівки католицького духовенства) було знищення козацтва, ліквідація православ'я і подальше нещадне поневолення українського народу.

Тому наступна польсько-українська війна була неминучою, а битва під Берестечком стала однією з найзапекліших і найграндіозніших баталій як цієї війни, так і всієї європейської історії XVII ст.

І дійсно, в битві під Берестечком у червні 1651 р. зійшлися дві величезні армії (українсько-татарське військо налічувало понад 160 тисяч осіб, польське — близько 200 тисяч) і, незважаючи на поразку і відступ українських військ (зумовлені втечею татар), подальше просування поляків українськими землями було призупинене і боротьба за незалежність продовжувалася ще завзятіше.

V

У XX столітті на честь полеглих на берестецькому полі козаків був побудований меморіальний комплекс “Козацькі могили”⁵. Головним об'єктом комплексу стала Георгіївська церква, зведена як храм-мавзолей. Тут у саркофазі та в нішах стін підземної

*Ян II Казимир (1609 — 1672).
Портрет роботи Данієля Шульца, бл. 1658 р.
Королівський палац у Варшаві*

частини церкви знайшли свій останній спочинок сотні полеглих у битві козаків. Розписані на біблійні теми інтер'єри церкви (художник *Іван Їжакевич* (1864—1962) та живописці Києво-Лаврської художньої майстерні) викликають естетичне захоплення. На жаль, не збереглися картини *І. Їжакевича*, присвячені самій битві.

На відміну від меморіалу “Козацькі могили”, меморіал *Яна II Казимира* в абатстві Сен-Жермен-де-Пре в Парижі присвячений лише одній особі — самому монарху. Водночас барельєф, на якому реалістично зображено битву під Берестечком, є не тільки твором образотворчого мистецтва, а й унікальним історичним документом XVII ст., свідченням боротьби українського народу за свободу і незалежність. Документом, що майже невідомий як в історичній, так і в мистецтвознавчій українській науковій літературі.

VI

Батальний жанр у творчості французьких художників і скульпторів XVII ст. був надзвичайно популярним. Після приходу до влади 1661 р. *Людівика XIV*

¹ Мається на увазі король Франції *Людвиг XIV*.

² Михайло Грушевський. Історія України—Руси, т. VIII, с. 102.

³ Там само.

⁴ Симптоматично, що в українських православних літургіях в 50-х роках XVII ст. обов'язково співали “здравію” Королеві *Казимиру*: “Утверди, Боже, православную християнскую віру, соблюдай, Господи, во здравії Великого Короля *Казимира*” (на ці “Літургії” звернула мою увагу музикознавець *Олена Шевчук*).

⁵ У червні 1991 року на відзначення 340-річчя Берестецької битви на цьому полі вперше зібрались сотні українців для вшанування козацьких героїв.

Богдан Хмельницький (1595–1657)

і створення Королівської академії живопису і скульптури головною вимогою до професійних митців стає обов'язкове прославлення державницьких діянь короля та його військових перемог. Під керівництвом директора Королівської академії **Шарля Лебрена** (1619–1690), який був водночас головним художником і декоратором Версалю, працювало близько 250 живописців, скульпторів, граверів і майстрів художніх ремесел. Сам **Ш. Лебрен** супроводжував **Людвіка XIV** в його військових походах і відобразив батальні події за участю короля на своїх картинах і гобеленах. На мій погляд, саме з цієї школи “офіційного класицизму” **Ш. Лебрен** і вийшов талановитий французький скульптор XVII ст. **Жан Тібо** — автор барельєфа “Битва під Берестечком”. Хоча в його творчості простежуються і впливи інших майстрів: від великого **Леонардо** до видатного французького скульптора **П'єра Пюже** (1622–1694).

VII

Тепер про сам твір.

Складна, багатофігурна композиція барельєфа була виконана автором з професійною ретельністю і відмінним смаком. **Ж. Тібо** органічно поєднав масштабність панорами бою з увагою до найдрібніших художніх деталей (реалістичних зображень людських тіл, зброї, коней, одягу, порохового диму, прапорів, музичних інструментів).

Драматичний контраст між пафосом наступаючої польської кавалерії й непохитним протистоянням цьому наступу козацької піхоти, втеча татарського війська і трагічна загибель людей і коней — увесь цей комплекс подій майстерно переданий автором барельєфа і об'єднаний ним у єдине гармонійне ціле. Фахова досконалість і реалістичне відображення героїки і трагедії битви ставить цей барельєф в один ряд з найкращими творами європейського образотворчого мистецтва XVII ст.

VIII

Р. S. Тепер повернімося до історії самого абатства. Його заснування пов'язане з іменем франкського короля **Хільдеберта** (511–558) — сина засновника держави франків короля **Хлодвіга** (481–511). У 542 р., під час війни з вестготами в Іспанії, **Хільдеберт** вивіз із Сарагоси унікальну християнську реліквію — туніку святого Вінценція, який був замордований під час переслідування християн за римського імператора **Діоклетіана**. На честь цього святого **Хільдеберт** побудував у Парижі базиліку св. Вінценція, в якій і був похований 558 року. Ця базиліка стала основою абатства Сен-Жермен-де-Пре. У різні часи абатство було місцем поховань не тільки королів, а й видатних французьких учених і діячів культури.

Тому не дивно, що поряд із надгробком **Яна-Казимира** є меморіальні плити філософа **Рене Декарта** та поета **Ніколя Буало**. Щодо **Яна-Казимира**, то його тлінні останки пізніше були перевезені до Кракова і перепоховані на Вавелі в усипальні польських королів. В історії Польщі він залишився одним із найнездаліших і найбездарніших керівників держави. Як зазначає історик **Д. Бантиш-Каменський**, “під його владою Польща зазнала величезних втрат: козаки приєдналися до Росії, Бранденбургу віддана верховна влада над Прусією, втрачені Ліфляндія, Естляндія та Смоленське, Сіверське, Чернігівське князівства”. А все починалося з немовби переможної битви під Берестечком... ■

Література

1. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России. — К.: Час, 1993.
2. Грушевський М. Історія України—Руси. В 11 т. — К.: Наук. думка, 1995. — Т. 8.
3. Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. — Львів: Світ, 1990.
4. Літургія св. Йоана Златоустого. — Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2008.
5. Літопис Самовидця. — К.: Наук. думка, 1971.
6. Мемуары мессира Д'Артаньяна. — М.: Антанта, 1995.

7. Рославец Е.Н. Живопись Франции XVII—XVIII веков. — К.: Мистецтво, 1990.
8. Смолий В.А., Степанков В.С. Богдан Хмельницький. — К.: Либідь, 1995.
9. Українське козацтво: Мала енциклопедія. — К.: Генеза, 2002.
10. Polak Zwiedza Paryz, Winczakiewicz Jan, editeur librairie polonaise a Paris, 1992.
11. Saint-Germain des-Pres, Alain Erlande — Brandenburg — Anne — Benedicte Merel — Brandenburg, editions Gisserot, 2001.